

नेपालमा रेडको सम्भाव्यता

■ राम अश्वेश्वर मण्डल*, कृष्णप्रसाद आचार्य** र केशवप्रसाद खनाल***

पृष्ठभूमि

बीसौं शताब्दीमा ०.७° सेल्सियसका दरले पृथ्वीको तापक्रम बढेको थियो भने अबको सय वर्षमा १.८° देखि ४° सेल्सियससम्म तापक्रम बढ्ने अनुमान गरिएको छ (IPCC 2003)। त्यसैले जलवायु परिवर्तन सबैको लागि विश्वव्यापी चर्चाको विषय बनेको छ। त्यसैगरी नेपालको सन्दर्भमा वातावरण मन्त्रालयबाट प्रकाशित मौसम सम्बन्धी एक तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा सन् १९७५ देखि २००५ सम्म ०.०६° सेल्सियसका दरले तापक्रम बढेको छ (MoEST, 2008)।

जलवायु परिवर्तनको मुख्य कारण विकसित औद्योगिक देशहरूले प्रयोग गर्ने ऊर्जा र Fossil fuel अर्थात् उद्योगधन्दाबाट उत्सर्जन हुने हरितगृह ग्यास हो भनेर विकासोन्मुख देशहरूमा भइरहेको वन विनाश एवं वनको क्षयीकरणबाट हुने कार्बन उत्सर्जन पनि केही हदसम्म जलवायु परिवर्तनका लागि जिम्मेवार रहेको छ (IPCC 2007)। यसरी भइरहेको जलवायु परिवर्तनका कारण खासगरी समुद्रतटीय देशहरू र हिमाली देशहरू अत्यन्त प्रभावित हुँदै आएका छन् भने अन्य देशहरू पनि यसको प्रभावबाट अछुतो रहन सकेका छैनन्।

जलवायु परिवर्तनका कारण सिर्जित यस्ता जोखिमसँग सामना गर्न र जलवायु परिवर्तनको असर न्यून गर्नका लागि सन् १९७२ मा सम्पन्न स्टकहोम सम्मेलनदेखि सन् २००९ मा सम्पन्न कोपेनहेगेन सम्मेलनसम्म विभिन्न किसिमका उपायहरू प्रस्तुत गरिएका छन्। यी प्रयासहरूमध्ये क्योटो प्रोटोकल जसले औद्योगिक राष्ट्रहरूको हरितगृह

ग्यास उत्सर्जन कटौतीमा जोड दिएको छ भने बाली सम्मेलनमा पारित रोडम्यापले वन विनाश र वन क्षयीकरण कम गरी हरितगृह ग्यास उत्सर्जन कटौती गर्ने प्रयासलाई प्राथमिकता दिएको छ र यी कुराहरूलाई महत्वपूर्ण उपलब्धि मानिएको छ। नेपाल पनि यी प्रयासहरूमा सहभागी हुँदै आएको छ।

नेपालमा सन् २००८ देखि सरकारी तवरबाट रेडको तयारी का प्रयासहरू सुरु भएका हुन्। यसका लागि नेपालले रेडका गतिविधि सञ्चालन गर्ने प्रयोजनार्थ बहुसरोकारवाला पक्षको सहयोग र सहभागितामा पूर्व तयारी योजनासम्बन्धी आशय पत्र (Readiness Plan Idea Note R-PIN) र पूर्व तयारी योजना (Readiness Preparation Proposal-RPP) तयार गरी विश्व बैंकको एफसीपीएफ समक्ष पेश गरेको थियो। नेपालले पेश गरेको R-PP लाई वन साभेदारी समिति (Participant Committee) को छैठौं बैठकले स्वीकृतिसमेत प्रदान गरेको छ र छिट्टै नै नेपालमा रेडको तयारी प्रक्रिया अघि बढ्नेछ। त्यस्तै विभिन्न साभेदारहरूको सहयोगमा सरकारले रेडको अन्तरिम रणनीति तयारी प्रक्रिया पनि अघि बढाएको छ। नेपालमा रेडको तयारी र क्षमता अभिवृद्धिका लागि वन परियोजनाहरू र नागरिक समाजबाट पनि विभिन्न प्रयासहरू अघि बढाइएको छ। तथापि, रेडको तयारी र यसको सफल कार्यान्वयनका लागि चाल्नुपर्ने कदमहरू निकै चुनौतीपूर्ण रहेका छन्। यस लेखमा विभिन्न अनुभव, तथ्य तथ्याङ्क र विभिन्न सरोकारवालाहरूका अवधारणालाई मध्यनजर राख्दै यी विषयहरूमा समीक्षा गरिएको छ।

नेपालमा रेडको सम्भाव्यता वन क्षेत्रमा भएको परिवर्तन

नेपालमा १९९१/९२ देखि २००१/२००२ सम्मको उपलब्ध तथ्याङ्कअनुसार वनको क्षेत्रफल २.७ प्रतिशतले घटेको छ भने झाडी क्षेत्र १२.७ प्रतिशतले बढेको देखिन्छ। त्यस्तै वनमा क्षयीकरण तथा वनको गुणस्तरमा आएको ह्रासलाई हेर्दा तराई क्षेत्रमा २.७ प्रतिशतका दरले ह्रास आइरहेको छ (Dhakal, 2000)। यसबाट नेपालको वन क्षेत्रमा भइरहेको विनाश र ह्रासको अवस्थालाई चित्रण गर्दछ। नेपालको RPP मा गरिएको समीक्षाअनुसार वन विनाश तथा वन क्षयीकरणको सम्बन्ध मानिसको आर्थिक सामाजिक पक्षसँग पनि जोडिएको छ र यस पक्षलाई सम्बोधन नगरिएसम्म वन विनाश तथा वन क्षयीकरण न्यून हुन सक्दैन। यसका लागि रेडको संरचना र यसका माध्यमबाट प्राप्त हुन सक्ने आर्थिक लाभ एउटा अवसर हुन सक्छ। त्यसैले नेपालमा रेड कार्यान्वयनको सम्भावना बढ्दै गएको छ।

तालिका एक		
वन व्यवस्थापन प्रणालीहरू	क्षेत्रफल (हे.)	प्रतिशत
सामुदायिक वन	१२,२९,६८१	२१.१
साभेदारी वन	२६,९००	०.४६
कबुलियती वन	१०,६७६	०.१८
संरक्षित क्षेत्र	८,८७,०००	१५.२२
सरकारद्वारा व्यवस्थित वन	३६,७३,९८१	६३.०४

स्रोत : CBS, 2008

समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन

माथि तालिका एकमा उल्लेख गरिएअनुसार नेपालको करिब २२ प्रतिशत वन क्षेत्र उपभोक्ता समूहद्वारा व्यवस्थित छ- जसअन्तर्गत सामुदायिक वन, कबुलियती वन, साभेदारी वन, धार्मिक वन आदि पर्दछन्। नेपालमा १२,६७,२५७ हेक्टर वन क्षेत्र सामुदायिक वनको रूपमा व्यवस्थित छ। यस

सामुदायिक वन कार्यक्रमले नेपालको वन विनाश तथा वन क्षयीकरण कम गराउनमा ठूलो भूमिका खेल्दै आएको छ। त्यसैगरी संरक्षण क्षेत्र र मध्यवर्ती क्षेत्रमा रहेका वन उपभोक्ता समूहहरूले पनि वन विनाश तथा वन क्षयीकरण घटाउनमा त्यतिकै ठूलो योगदान गर्दै आएका छन्। तथापि, सरकारद्वारा व्यवस्थित वनमा वन विनाश तथा क्षयीकरण घटाउनका लागि निकै धेरै प्रयास गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ। रेडमा वनमाथिको समुदायको अधिकार एउटा महत्वपूर्ण पक्ष भएको र नेपालमा समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन प्रणाली सफल पनि भएकोले यसका माध्यमबाट रेड कार्यान्वयन गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ।

तालिका दुई : रेड परीक्षणको नतिजा			
वन व्यवस्थापन क्षेत्र	वन कार्बन (Paे ग्राउण्ड तथा विलोग्राउण्ड)		
	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष
इलाम	११५.९	१२१.५	१२८.२५
ललितपुर	१०२.४	१०४.६	१०८
मनाङ्ग	६१.८८	उपलब्ध नभएको	६.३८

नोट: औषत कार्बन वृद्धि १.८८ तरजब (Tewari A. Karki B, 2007)

रेड परीक्षण कार्यक्रम

Kyoto: Think Global and Act Local ले गरेको रेड परीक्षण कार्यक्रमले नेपालमा सामुदायिक वनका माध्यमबाट कार्बन सञ्चितिमा अभिवृद्धि भइरहेको छ भन्ने कुरा देखाउँछ (तालिका दुई)। यस अध्ययनले उक्त ३ वटा जिल्लाका विभिन्न सामुदायिक वन क्षेत्रहरूमा कार्बन सञ्चितिको यो दर वार्षिक रूपमा १.८८ तरजब ले बढेको देखाउँछ।

विगतमा नेपालमा रेडको परीक्षण सानो तहमा गरिएको भए पनि विगत केही वर्षयता यस्ता

परीक्षणका क्षेत्र र संख्याको दायरा बढ्दै गएको छ । तालिका तीन) । यसका माध्यमबाट नेपालमा रेडको हाल नेपालमा विभिन्न संघसंस्था र परियोजनाहरूले तयारी र क्षमता अभिवृद्धि गर्नका साथै रेडको रणनीति रेडको विभिन्न पक्षमा परीक्षण, अध्ययन अनुसन्धान र संस्थागत संरचनाहरूको विकास गर्नका लागि र क्षमता अभिवृद्धिका कामहरू गर्दै आएका छन् (राज्यलाई सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

तालिका तीन : रेड परीक्षण र यसमा संलग्न संस्थाहरू

परीक्षण कार्यक्रम	उद्देश्य	कार्यक्षेत्र	सहयोगी संस्था	कार्यक्रम सञ्चालक
Reducing Poverty through REDD: early action	रेड प्लसको लागि कार्बन मापन विधिको विकास र परीक्षण गर्ने	पश्चिम तराईका ११ वटा जिल्लाहरू	WWF, Finland, USA	Winrock International
Kyoto: Think Global, Act Local (K: TGAL)	रेड प्लसको परीक्षण गर्ने	इलाम, लामाटार, मनाङ	NORAD	ICIMOD
REDD Payment Mechanism	रेडको भुक्तानी प्रणालीको विकास र परीक्षण गर्ने	चितवन, दोलखा र गोरखा	NORAD	ICIMOD, ANSAB, FECOFUN
Grassroot Capacity Building on REDD	रेडको बारेमा स्थानीय स्तरमा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	प्रथम चरण - ९ जिल्ला दोस्रो चरण - २५ जिल्ला	NORAD	RECOFTC FECOFUN
Capacity Building of IPs on REDD	रेडको बारेमा आदिवासी समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	विभिन्न जिल्लाहरू	NORAD	NEFIN र आदिवासीसम्बन्धी अन्य विभिन्न संस्थाहरू
Climate Change and REDD	सचेतना र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	१५ जिल्ला	DFID	LFP
Climate Change and REDD	सचेतना र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	४ जिल्ला	SDC	NSCFP
Climate Change and REDD	सचेतना र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	मध्य तराई	SNV	BISEP-ST
स्रोत- MFSC, 2009				

नेपालमा रेड कार्यक्रमसम्बन्धी नीति तथा योजनाहरूको विकास र यसको कार्यान्वयन चरणमा अवलम्बन हुनुपर्ने वातावरणीय तथा सामाजिक मापदण्डहरू (Standards) को विकासका लागि विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग प्राप्त हुने अवस्था सिर्जना भएको छ। रेड प्लसका लागि आवश्यक पर्ने सामाजिक तथा वातावरणीय मापदण्डहरू (REDD+SES) को विकासका लागि नेपाल सरकार र नागरिक समाजले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रममा Community Climate and Biodiversity Alliance (CCBA) र CARE International ले सहजीकरण गर्ने प्रयास गर्दै आएका छन्। यसका माध्यमबाट नेपालको रेड कार्यक्रमले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको मापदण्ड पूरा गर्न सक्ने र भविष्यमा सजिलै वन कार्बन व्यापारमा जान मद्दत मिल्ने सम्भावना बढेको छ।

नेपालमा कृषि वन क्षेत्रले ओगटेको हिस्सा पनि निकै धेरै रहेको छ र यसलाई कार्बन व्यापारमा लैजान सकेमा निकै फाइदा हुने भएकोले ICRAF र Plan Vivo ले नेपालमा विभिन्न विधिहरूको विकास गर्ने प्रयास गरिरहेका छन्।

यसका साथै नेपालमा रेडका सन्दर्भमा सरकारलाई संस्थागत विकासको लागि विभिन्न वन परियोजनाहरूले गर्दै आएको सहयोगको पनि उल्लेखनीय भूमिका रहेको छ।

रेडसम्बन्धी नीति

नेपालको RPP मा रेडका लागि अवलम्बन गरिने आधारभूत सिद्धान्तहरू निर्धारण गरिएको छ। त्यसैगरी रेडको अन्तरिम रणनीति तयारी प्रक्रिया पनि अधि बढिरहेको छ। यी नै रेडका लागि महत्वपूर्ण नीतिगत दस्तावेजहरू हुन्। यी नीतिहरूले तराईमा वन विनाश र वन क्षयीकरण बढी भएकोले यस्ता क्षेत्रमा रेडको

परीक्षणमा जोड दिने, रेडका माध्यमबाट प्राप्त लाभको भुक्तानी प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्नको लागि वन कार्बन कोषको विकास गर्ने र विभिन्न तहमा रेडका लागि आवश्यक पर्ने संस्थागत संरचना निर्माण गर्ने कुरालाई प्राथमिकता दिएको छ। यसका लागि रेडको संरचनालाई केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म विकास गर्ने कुरा प्रस्ताव गरिएको छ। त्यसैगरी रेडका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कहरूको व्यवस्थापन र अनुगमन प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्नका लागि पनि विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरू गरिएको छ। यी सबै कुराहरू रेडको अन्तरिम रणनीति र त्यसपछि बनाइने नीतिहरूमा थप व्यवस्थित हुँदै जानेछन्। यस्ता कार्यले पनि नेपालमा रेडको सम्भाव्यता बढाउँदै लगेको छ। त्यसैगरी नेपालमा ४० प्रतिशत वन क्षेत्र कायम गर्ने गरी अन्तरिम योजनामा समेत लक्ष्य निर्धारण गरिएकोले पनि यसका लागि रेड एउटा उपयुक्त माध्यम हुन सक्छ।

बाह्य सहयोगको सम्भावना

नेपालमा रेडको तयारी र यसको कार्यान्वयनको लागि विभिन्न दातृ संस्थाहरूले आफ्नो सहयोग रहने प्रतिबद्धता जनाएका छन्। नेपालको R-PP अनुसार नेपालमा रेडको तयारी र कार्यान्वयनका लागि विश्व बैंकको वन कार्बन साभेदारी सहयोग (FCPF) का अतिरिक्त RPP का विभिन्न पक्षहरूको तयारीका लागि DFID, SDC, JICA FINIDA र GEF संस्थाहरूले सहयोग उपलब्ध गराउने प्रतिबद्धता जनाएका छन्। त्यस्तै नेपालको राष्ट्रिय स्तरको वन स्रोत सर्वेक्षण कार्यले रेडको लागि समेत फिल्ड स्तरको एवं विशेष तथ्याङ्कसमेत उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने लक्ष्य राखेको छ। रेडको तयारीका लागि निम्न निकाय तथा परियोजनाहरूले निम्न क्षेत्रमा सहयोग गर्ने प्रतिबद्धता जनाएको हुनाले नेपालमा रेडको सम्भावना बढ्दै गएको छ-

रेडका लागि सहयोग गर्ने निकाय एवं परियोजनाहरू	सहयोगका क्षेत्रहरू
Forest Carbon Partnership Facility (वन कार्बन साभेदारी सहयोग)	रेडको पूर्व तयारी योजनाको प्रचारप्रसार गर्न, आधार तथ्याङ्क तय गर्न तथा Monitoring Reporting and Verification (MRV) कार्यान्वयन गर्नमा सहयोग गर्ने ।
DFID, SDC (जीविकोपार्जनको लागि वन कार्यक्रम र नेपाल स्विस सामुदायिक वन परियोजना)	रेडको पूर्व तयारी योजनाको प्रचारप्रसार कार्यमा प्रभावकारिता ल्याउन सहयोग गर्ने ।
फिनल्यान्ड सरकार (FRA project)	MRV कार्यान्वयन गर्नमा सहयोग गर्ने
JICA (TBC): जापान अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग नियोग	आधार तथ्याङ्क (reference scenario) तयारीका लागि सहयोग गर्ने ।
USAID (TBC):	रेडको पूर्व तयारी योजनाको प्रचारप्रसार कार्यमा प्रभावकारिता ल्याउन सहयोग गर्ने ।

रेडसम्बन्धी संस्थागत संरचना

नेपालमा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले रेडका लागि अलग्गै संस्थागत संरचना आवश्यक पर्ने कुराको

महसुस गरी रेड-फरेस्ट्री तथा जलवायु परिवर्तन एकाइको स्थापना गरेको छ । यस एकाइको संरचना र भूमिका निम्नअनुसार रहेको छ-

संस्थागत संरचना (तह)	प्रतिनिधित्व	भूमिका
उच्च निकाय (Apex body)	वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय - संयोजन (अध्यक्षता) सदस्यहरू - वातावरण मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, पर्यटन तथा नागरिक उड्ययन मन्त्रालय, भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, उद्योग तथा आपूर्ति मन्त्रालय, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, स्थानीय विकास मन्त्रालय, ऊर्जा मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग	उच्च स्तरमा नीतिगत समन्वय गर्ने
रेड कार्य समूह (Working Group)	संयोजक : सचिव- वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, प्रतिनिधि - वन विभाग र वन अनुसन्धान तथा सर्वेक्षण विभाग (रा.प. प्रथम प्रा. २ जना), प्रतिनिधि - गैर सरकारी संस्था (२ जना) प्रतिनिधि - निजी क्षेत्र (१ जना) प्रतिनिधि - दातृ संस्था (२ जना) सदस्य सचिव - प्रमुख : रेड-फरेस्ट्री तथा जलवायु परिवर्तन एकाइ	रेडका लागि आवश्यक पर्ने नीतिगत, कार्यगत तथा अन्य आवश्यक सल्लाह प्रदान गर्ने ।

संस्थागत संरचना (तह)	प्रतिनिधित्व	भूमिका
रेड-फरेस्ट्री तथा जलवायु परिवर्तन एकाइ	नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा शाखा मापन तथा अनुगमन शाखा प्रचारप्रसार शाखा	रेड कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि सरकारी एकाइको रुपमा कार्य गर्ने ।
सरोकारवाला मञ्च (Stakeholder Forum)	रेडका सरोकारवालाहरु	रेडसम्बन्धी विभिन्न पहलहरुका सिकाइ र अनुभव आदानप्रदान गर्ने

नेपालमा रेडका चुनौती

रेड आफैमा एउटा नयाँ अवधारणा र अवसर हो, यद्यपि, यसका थुप्रै चुनौतीहरु पनि विद्यमान छन् । नेपालको सन्दर्भमा रेडका केही मुख्य चुनौतीहरु निम्नअनुसार छन् भन्न सकिन्छ-

वनसम्बन्धी राजनैतिक दृष्टिकोणमा अस्पष्टता

नेपालमा राजनीतिक संरक्षणमा वन विनाश भइरहेको छ भन्ने कुरा सबैले स्वीकार गरेकै छन् । त्यस्तै वन विनाश गर्नेहरुलाई आवश्यक कारवाही गर्ने कानुनी व्यवस्थाहरु भए पनि राजनीतिक हस्तक्षेपका कारण एकातर्फ उचित कार्यवाही हुन पाउदैन भने अर्कोतर्फ वन माफियाहरु नै सङ्गठित भई बेलाबेलामा वन विनाश एवं वन क्षयीकरण कार्यमा सक्रिय हुने गर्दछन् । वन संरक्षणका लागि कस्तो राजनीतिक दृष्टिकोण अपनाउने भन्नेबारेमा स्पष्टताको कमीका कारण यस्तो हुन गएको हो ।

गरिबी, जीविकोपार्जन र विकास

नेपालको कूल जनसंख्याको एउटा ठूलो हिस्सा गरिबीको अवस्थामा छ । त्यसैले यस्तो जनसंख्याको लागि जीविकोपार्जनको एउटा महत्वपूर्ण स्रोत वन भएकोले दैनिक जीवनयापनको लागि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा वनमा निर्भर रहनुपर्ने हुन्छ । वनको दिगो व्यवस्थापन नगरी वन स्रोतमात्र उपयोग गर्दा

वन विनाश र वनको हैसियत घट्दै जान्छ । त्यसैले नेपालको वन व्यवस्थापनका लागि गरिबीलाई सम्बोधन नगरी योजना बनाइएमा त्यो सफल हुन सक्दैन । त्यसैले रेडका लागि पनि गरिबी एउटा चुनौती हो । यसका साथै विकाससम्बन्धी कार्यहरु गर्दा भूमिहीनलाई वन क्षेत्र वितरण गर्दा र उद्योगधन्दा स्थापना र सञ्चालन गर्दा पनि वन क्षेत्र नै प्रयोग गर्ने प्रवृत्तिले पनि वन विनाश एवं वन क्षयीकरणमा सहयोग पुगेको छ । यस्ता कुरालाई पनि व्यवस्थापन नगरी रेड प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन हुन सक्दैन ।

रेडका लागि चाल्नुपर्ने कदम

नेपालमा रेडको सफल कार्यान्वयनका लागि विभिन्न प्रयासहरु गर्नु आवश्यक छ- त्यसमध्ये केही निम्नअनुसार छन्-

रेडलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने

रेडले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका लागि उल्लेखनीय भूमिका खेल्ने भएकोले उच्चस्तरीय संयन्त्रले बढी सक्रियता देखाई रेडलाई देशको मुख्य एजेन्डाको रुपमा ल्याउनु आवश्यक छ । यसले रेड कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वातावरण सिर्जना गर्न सक्दछ । त्यस्तै रेडको प्रक्रियालाई अभियानको रुपमा उच्चस्तरबाट सुरु गरी स्थानीय तहसम्म पुऱ्याउन अभियानको रुपमा लैजानु आवश्यक छ ।

राजनीतिक प्रतिबद्धता

वन विनाश र वन क्षयीकरण न्यूनीकरणका लागि राजनीतिक रूपमा प्राथमिकता दिनु नितान्त आवश्यक हुन्छ। यसका लागि वन विनाश र वन क्षयीकरणमा संलग्न हुनेहरूलाई राजनीतिक संरक्षण नहुने कुराको प्रतिबद्धता आउनु आवश्यक छ।

परीक्षण कार्यमा प्राथमिकता

नेपालमा रेडसम्बन्धी परीक्षण कार्यक्रमहरू सुरु भइसकेको भए पनि यी सीमित क्षेत्र र सीमित विषयमा मात्र भएका छन्। त्यसैले वन विनाश नियन्त्रण गर्नका लागि रेडको प्राविधिक पक्षमा पनि पर्याप्त परीक्षणहरू हुनु आवश्यक छ।

निष्कर्ष

- ❖ नेपालको वन व्यवस्थापनमा विभिन्न किसिमले स्थानीय समुदायको उच्च सहभागिता रहने गरेकोले रेड कार्यक्रमको सफलताको बढी सम्भावना रहेको छ।
- ❖ वन व्यवस्थापनमा सुशासनको कमी रहेको कुरा सबै तहबाट स्वीकार गरिएकोले रेडको सफलताको लागि सुशासनलाई प्रवृत्त बनाउनु आवश्यक छ।
- ❖ वन विनाश तथा वन क्षयीकरण रोकी रेड कार्यक्रम सफल बनाउनका लागि राजनैतिक प्रतिबद्धता आवश्यक छ।

सन्दर्भ सामग्री

- CBS, 2008: "Environment Statistics of Nepal" Centre Bureau Statistics of Nepal (2008)
- IPCC, 2003: "Climate Change 2001: Impacts, Adaptation and Vulnerability" Intergovernmental Panel for Climate Change 2003, GRID-Arendal
- IPCC, 2007" IPCC 4" Assessment Synthesis Report Summary for Policymakers", P. 5
- MFSC, 2009: "Nepal's Readiness Preparation Proposal REDD 2010-2013", MFSC, 2009
- MoEST, 2008: "National Capacity Self-Assessment for Global Environment Management"; Nepal Stocking Report: Climate Change, MoEST
- Shrestha, A. B., C. P. Wake, et al. (1999). "Maximum temperature trends in the Himalaya and its vicinity: An analysis based on temperature records from Nepal for the period 1971-94." Journal of Climate 12: 2775-2787
- Tiwari A. and Karki B. 2007: "Carbon Measurement, Methodology and Results", Reducing Carbon Emissions through Community-managed Forests in the Himalaya

* मण्डल वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयको रेड फरेस्ट्री तथा जलवायु परिवर्तन इकाईमा कार्यरत हुनुहुन्छ,

** आचार्य हाल वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय अन्तर्गत राष्ट्रिय निकुञ्ज एवं वन्यजन्तु संरक्षण विभागमा कार्यरत हुनुहुन्छ। उहाँ लामो समयदेखि वन व्यवस्थापन र जैविक विविधताको क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान गर्दै आउनु भएको छ,

*** खनाल वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय रेड फरेस्ट्री र जलवायु परिवर्तन इकाईमा कार्यरत हुनुहुन्छ।